

Woordstudies in het betekenisveld 'Afrastering'

« Don't fence me in »

Vraag 4 van vragenlijst 25 van de Dialectencommissie (1954) heeft zeer gedetailleerd geïnformeerd naar benamingen van omheiningen in uiteenlopende vormen : a) van levend hout (struiken, heesters, doornhaag, enz.), b) gevlochten van takken, c) van palen verbonden door horizontale latten of planken, d) getimmerd van opstaande latjes, e) van ijzeren spijlen of staven, f) van palen verbonden door ijzerdraad (prikkelendraad, schrikdraad of ijzergaas), g) gebouwd uit op elkaar gestapelde plaggen of gevormd door een aarden wal, beplant met struiken of heesters. In aansluiting hierop informeerde vraag 9 naar het werkwoord voor het plaatsen en herstellen van omheiningen (1). Het betekenisveld dat hiermee in aanleg is gekarakteriseerd behelst, wat de zelfstandige naamwoorden betreft, tal van uiteenlopende zakelijkheden, waarbij het natuurlijk de vraag is of, enerzijds, de verschillende soorten van omheiningen bij de ondervraagden (nog) bekend zijn en of, anderzijds, de bedoelde verschillen taalkundig wel relevant zijn, anders gezegd of

(1) Ik dank bestuur en medewerkers van het P.J. Meertens-Instituut te Amsterdam die het mij hebben mogelijk gemaakt het materiaal van de de vragenlijsten over te nemen en te verwerken. In overeenstemming met het gebruik worden dorpen en steden beneden aangeduid in de code van Kloeke en Grootaers. Waar woorden van specifieke vragenlijsten worden geciteerd is de weergave zo getrouw mogelijk; slechts in een zeer gering aantal gevallen waren voor het zetwerk kleine aanpassingen nodig.

de taalmiddelen die verschillen honoreren. Een belangrijk verschil lijkt wel het grotere of minder grote aandeel dat menselijke werkzaamheid heeft in afscheidingen. Akkerwallen zijn wel geen oorspronkelijke natuurverschijnselen, maar ze doen zich toch veel meer als zodanig voor dan een schutting van houtrijzen of een ijzeren draad met prikkels. En wat de tweede groep betreft maakt het misschien heel wat uit of het gaat om de meest primitieve vorm van gevlochten wanden dan wel om houten of ijzeren palen verbonden met prikkeldraad of gaas. Maar het is natuurlijk ook denkbaar dat een culturele vernieuwing verliep zonder verandering in de terminologie. Een antwoord op zulke vragen kan slechts voortvloeien uit een correcte taalkundige analyse van het materiaal dat de vragenlijst biedt. Voor de dialectgeografie leveren geografische patronen daarvoor mede aanwijzingen : zij laat de conclusies niet slechts berusten op onderzoek naar de inzichten van de taalgebruikers maar mede op de geografische patronen die de in kaart gebrachte 'taalkundige' verschijnselen eventueel laten zien. De aanname is dat wat op meerdere plaatsen, dwz in meerdere afzonderlijke dialecten, in taal en taalgebruik wordt gevonden een (socio)linguïstisch significant feit is (2).

Voor een correcte analyse van het materiaal is ook een dialectgeografisch correcte representatie van de gegevens vereist. Daarvoor moet o.a. bepaald worden of de gevonden woorden ja of nee tot één alles omvattend kaartbeeld moeten worden verenigd. Dat is slechts verantwoord, en trouwens ook vereist, als de betekenissen van al die woorden, eventueel binnen een zekere semantische spreiding, gelijk zijn. Is dat niet het geval, dan zou men

(2) Vergelijk mijn opmerkingen over zulke kwesties in *Lokwoorden*, blz. 2 vv.

het materiaal kunnen verdelen over evenzoveel verschillende kaarten als men verschillende betekenissen onderscheidt. En onmiddellijk moet worden toegevoegd dat ook hierbij weer zowel taal-interne als taalgeografische evidentie moet worden benut. Men mag redelijkerwijs veronderstellen dat woorden die tezamen het hele gebied van ons land, liefst zonder overlaps, bedekken elkaars geografische tegenhangers voor dezelfde betekenis zullen zijn (heteroniemen, heteronymie). Treden er overlaps op, d.w.z. zijn er streken waar twee of meer woorden gezamenlijk voorkomen, dan zal men semantisch verschil moeten aannemen.

Onze presentatie en verantwoording van de gegevens onder vraag 4 van lijst 25 vergt bepaald wel enige toelichting. We hebben allerminst getrouwelijk de herkomst van bepaalde woorden uit bepaalde subvragen aangehouden en gevolgd. Met de tot in het detail getrouwe weergave van wat de respondenten neerschrijven is de taalwetenschap meestal niet gediend, eenvoudig omdat de antwoorden geen linguïstische status hebben maar stammen uit de gewone sfeer van het taalgebruik. Aan de taalkundige de taak om de antwoorden van de respondenten over te brengen naar het vlak van de wetenschappelijke theorie, analyse en interpretatie. Met het oog daarop gingen we na of de woorden die onze interesse hebben op een of andere manier systematisch verschijnen bij een bepaalde subvraag. Daarbij komt aan het licht dat vraag a heel consistent woorden oplevert met de betekenis van het algemeen Nederlandse *haag*. Wel treedt daarbij het probleem op hoe die betekenis precies nader gekarakteriseerd moet worden omdat er ook wel eens bedoeld wordt op een rij van naast elkaar geplaatste boomachtige struiken, iets anders dus dan de mooi glad

en gaaf geschoren, dicht in elkaar gegroeide beuken-, taxus-, buxus- of meidoornstruiken in de hagen van onze nette burgertuinen. We naderen dan enigszins tot de zaak die aan de orde is in subvraag g en merkwaardigerwijze komen op deze laatste plaats een tweetal woorden voor die verder uitsluitend onder a worden gevonden : *wal* en *mantel*. Er zijn lijsten die *wal* opgeven zowel bij a als bij g (b.v. F20 en G181).

Vormen a en g dus een paar apart, de vragen d t/m f, waar zozeer gestreefd wordt naar juiste karakterisering van zakelijke details, dalen af in bijzonderheden die uit taalkundig oogpunt nauwelijks relevant genoemd kunnen worden. Dat valt te concluderen uit het feit dat er geen woorden zijn die systematisch aan één van deze subvragen gekoppeld zijn. Wel vertonen sommige woorden vagelijk een voorkeur voor een of andere subvraag. We komen daardoor met enige onzekerheid en veel onduidelijkheden tot een structuur van drie min of meer scherp onderscheiden begrippen c.q. betekenissen, nl. 'haag', 'afrastering', 'wal'. Hierbij is binnen 'afrastering' een onderscheid denkbaar tussen 'verouderd' en 'moderner'. Op verdere detaillering kan pas beneden worden ingegaan.

Ons onderzoek was van meet af aan gericht op een betekenisveld waarin de notie 'grens' centraal stond. Het woord *haag* hoort daar minder sterk bij dan b.v. *afrastering*, zoals ook blijkt uit de omschrijvingen in Van Dale : *heg, heining tot bescherming of afpaling van een stuk land tegenover rasterwerk waarmee iets is afgesloten*. Alleen al daarom hebben we niet naar *haag* e.d. gekeken. Dat werd wel enigszins hachelijk toen we later de gesignaleerde problematische verhouding tegenover *wal* en *mantel* zagen opdoemen. Het heeft ons er wel toe

gebracht de kwestie van 'haag' nog eens na te lopen in de vragenlijsten, maar de semantische probleemloosheid alsook de algemene bekendheid van het woord in zo goed als het hele land heeft ons niet tot andere gedachten gebracht. *Haag* blijft dus buiten beschouwing (en uiteraard dan ook zijn regionale tegenhanger *weer* in Zeeuws-Vlaanderen en Oost-Vlaanderen, zoals het WVD laat zien op de kaarten 'Haag' en 'Doornhaag', blz. 131 en 135). Het betekenisveld 'afrastering' behelst dus voor ons de noties 'grens', 'afsluiting binnenwaarts' (er wordt niets uit vrijgelaten), 'afsluiting buitenwaarts' (er wordt niets in toegelaten), 'afgesloten gebied'.

Bij onze poging aldus de zaken taalwetenschappelijk scherp te stellen moeten we ons overigens wel realiseren dat de taaltheoretische betekenis een onderdeel vormt van een beschrijvingsmodel. Op het vlak van het taalgebruik bestaat er niets anders dan de gewoonte om 'dit' woord te gebruiken ter aanduiding van 'deze' zaak. In het beschrijvingsmodel worden over dat gebruik (en/of over de achtergronden daarvan in de menselijke geest) generaliseringen gepleegd. De vragenlijst informeert naar gewoontes van woordgebruik, de taalwetenschappelijke analyse dient op betekenis gericht te zijn. Wie belang stelt in cultuurhistorische zaken zal evenwel oog moeten hebben voor alle schakeringen van het taalgebruik dat die geschiedenis weerspiegelt.

Het bij boven genoemde enquête verzamelde materiaal — dat overigens al uitvoerig is geraadpleegd voor en verwerkt in het WNT — is van belang voor de woordgeschiedenis en de dialectgeografie van ons taalgebied. Het eerste is de wetenschap die zich richt op de woordenschat als beeld van de cultuur en op de woordgeschiedenis als beeld van de cultuurgeschiedenis. Bij het tweede denk ik

aan de geografische patronen waarin die woordhistorische feiten zich laten structureren en aan de gevolgtrekkingen die dit meebrengt voor de geschiedenis en de verhoudingen van onze streektalen.

Onze analyse in dit opstel heeft, wat betreft de zelfstandige naamwoorden uit vraag 4, na ampele overweging gevoerd tot het tekenen van even zoveel kaarten als er verschillende 'woorden', beter gezegd 'etyma', aan de orde zijn. Alleen op de kaart Richel en andere werden meerdere woorden bijeengebracht die in uiteenliggende regio's werden aangetroffen; het is dus eigenlijk een bundeling van evenzoveel afzonderlijke kaarten. De theoretische woord-identiteit is hierbij een etymologisch, dialect-geografisch begrip : de woorden moeten etymologisch zowel als geografisch met elkaar samenhangen. De grote variëteit van de nomina voert tot een daarmee parallele mate van schakering op de kaart van het werkwoord voor 'Afrasteren', die we als laatste behandelen. Pas daarna kan een verantwoording beproefd worden van onze werkwijze. We komen er daarom beneden in een afrondende samenvatting en conclusie op terug.

Iedereen die belang stelt in Nederlandse dialectologie zal van een uiteenzetting als deze verwachten dat de aandacht ook uitgaat naar het Belgische deel van ons taalgebied. Tegemoet komen aan zulke wens heeft evenwel zijn moeilijkheden en problemen. Het is vaak hachelijk materiaal dat afkomstig is uit verschillende enquêteringen bij elkaar te brengen en met name daarop gedetailleerde semantische vergelijking toe te passen. Zeker van meet af aan, dus nog zonder dat een analyse heeft plaatsgevonden, zal men niet licht de uiteenlopende herkomst van het materiaal buiten beschouwing laten. Na de analysering van het materiaal van de Nederlandse

dialectencommissie heb ik het echter verantwoord geoordeeld om Zuidnederlands materiaal uit verschillende bronnen, te weten de Nijmeegse woordenboeken van het Brabants (WBD) en het Limburgs (WLD) en het Gentse van de Vlaamse Dialekten (WVD), toe te voegen aan het Amsterdamse. Bij die uitbreiding van het gezichtsveld kwamen nieuwe woorden aan de orde, waarvan ik er drie in mijn beschouwingen heb betrokken : *stichel*, *stakiet* en *balie*. Mijn wijze van verwerking van het nieuwe materiaal moest wel afwijken van die welke gevolgd werd bij het Amsterdamse materiaal, om de eenvoudige reden dat de genoemde woordenboeken door het ordenen van het materiaal in lemmata al betekenisinterpretaties hadden gegeven. Die interpretaties golden verder uiteraard als uitgangspunt. Waar mijn werkwijze door de ontstane tweesporigheid werd beïnvloed geef ik daaraan beneden aandacht. Ook in de conclusies aan het einde raak ik de kwestie weer aan.

Een laatste opmerking in deze inleiding betreft de woorden uit lijst 25 vraag 4 die we buiten beschouwing hebben gelaten. Daaronder zijn er een aantal die blijkens hun documentering in het WNT in het onderzochte betekenisveld thuishoren : *afmaak*, *afscheiding*, *beschutting*, *gieter* (sporadisch in Limburg; ook *jitter*), *hek*, *schering*, *schoeiing*, *schurvelink* (I20 en I25), *schut*, *singel*, *skaling* (B98), *stanket*, *stanketsel*, *stek* (veelvuldig in Friesland), *vlaak*, *waal*, *weer* (veelvuldig opgegeven op lijsten uit Zeeuws-Vlaanderen), *wering*, *windsingel*. Verder lieten we terzijde de aanduidingen voor poorten, draaihekken en prikkeldraad. Bij het tekenen van de kaart 'Afrasteren' beperkten wij ons tot de verwanten van de overgebleven voor behandeling uitgekozen substantieven, uitgebreid met de genoemde Vlaamse woorden. Omdat het op

betrekkelijk eenvoudige wijze mogelijk is in het WVD na te gaan welke betekenaars in het behandelde betekenisveld daar voorkomen geef ik geen opsomming van de woorden aldaar die hier buiten beschouwing blijven.

1. Afrastering

Van het eerste en in zeker opzicht voornaamste woord binnen ons woordveld, te weten *afrastering*, geef ik geen kaart. De reden is dat het woord blijkens een aantal van ongeveer 200 opgaven gelijkelijk en zonder enige regionale voorkeur in heel het land bekend is, zodat er niet geografisch over te argumenteren valt en een kaart dus overbodig is (3). Eerder heb ik er in een fonologisch georiënteerd opstel over gesproken (Van Bakel, 1975). Voor de volledigheid citeer ik daaruit het volgende fragment.

Het WNT (I, 1268) geeft noch van *afrastering* noch van *afrasteren* bewijsplaatsen; het supplement brengt nauwelijks verbetering met twee attestaties uit 1917 en 1933. Met betrekking tot *rastering* (XII, III 370) wordt opgemerkt dat het sinds de eerste druk van Van Dale in 1872 in de woordenboeken verschijnt. Verder vindt men *omrasteren* en *omrastering* (x, 436 en 437), het eerste geciteerd uit *Anna Rooze* van J.J. Cremer (1869), het tweede uit *Balladen en andere Dichtstukjes* van A. Bogaers (1862). De etymologische woordenboeken van Franck-Van Wijk-Van Haeringen en Jan de Vries hebben geen trefwoord *afrastering* en ook in hun registers duikt het woord niet op. Wie besluit verder te zoe-

(3) Merkwaardig is dat het in het Belgische deel van Brabant niet voorkomt. *Afrasteren* ww treft men daar wel sporadisch aan Zie de lemmata 'Afrastering' en 'Afrasteren', WBD, Afl. 2, blz. 218 en 227. Ook in Vlaanderen is het woord, althans op niveau van de dialecten, nauwelijks bekend. Voor Nazareth (O18) en Opstal (O68a) wordt het gegeven in de betekenis 'Omheining'. Nazareth kent ook *afrasteren*. Verder treft men nog *afrastering* omheining van houten latwerk' aan voor Heikant en Scheldewindeke (O36).

ken via het trefwoord *raster* ontmoet complicaties van de voortzettingen van het middellatijnse *rastellus*, -um. Ook al legt Franck-Van Wijk heel nadrukkelijk verband tussen dit woord en *rastering*, *rasterwerk* – men zie op het eerste trefwoord – en Boekenooogen ook min of meer, toch meen ik dat er een betere verklaring mogelijk is langs een andere weg. (...) Het WNT (XII, III 369) geeft van *raster*, oorspronkelijk betekend 'stuk timmerhout, balk of plank' een aantal jonge documenteringen in de betekenis 'hekwerk'; de oudste attestatie is van 1810, als we tenminste mogen afzien van een vorm *rasteren* uit 1642, die evenwel in de aangetroffen combinatie *de rasteren der tuynen* nog wel de oude betekenis heeft. Er is een ander oud woord met de betekenis 'stuk timmerhout', nl. *rachter*, *rafter*, *rachel*, dat het WNT (XII, III 133) behandelt zonder enig verband met *raster* en *afrastering* te signaleren (4).

Dezelfde samenhang geeft ook NEW i.v. *raster*. Wat in het WNT – en trouwens ook in NEW – ontbreekt (en dat was mijn punt) is de relatie tussen *rachter* – *rafter* – *raster* en *afrastering*.

Mijn fonologisch betoog t.a.p. poneert de etymologische herleiding van *afrastering* op dit woord aan de hand van de fonologisch verklaarbare overgang *rachter* – *rafter* – *raster* (5). De gedachte vindt steun in het citaat naar Junius, Nomenclator 417 b [1567] dat men vindt in het WNT i.v. *tuin*: *Een houten tuyn, een glent, van staecken, latten oft rafters gemaect.* (Hier vinden we trouwens al drie van de woorden die ons zullen bezighouden.) De vorm met *-ft-* was ten tijde van Boekenooogen in Friesland nog heel gewoon. Het MNW i.v. *rachter* documenteert voor de

(4) Wel met *raster*. Ik zag over het hoofd: « Raster (1) ... Mnl. raster. Uit rafter (of rachter) » (WNT). Aldus ook MNW i.v. *rachter*, *rafter* en *raster*.

(5) De omschrijving bij Van Dale zou dus – etymologiserend, maar dat is die ook thans – moeten luiden: *hekwerk, oorspronkelijk samengesteld uit rasters (plancken), waarmee iets is afgesloten.*

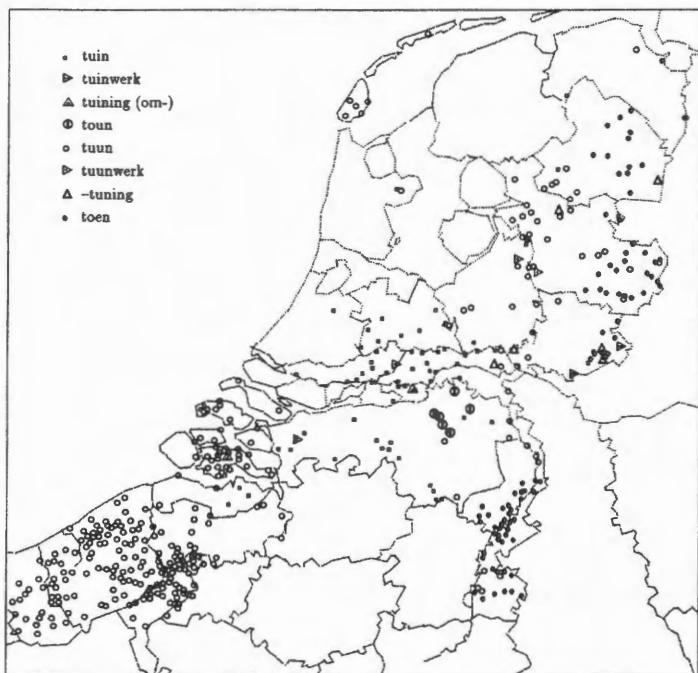
14^e en 15^e eeuw de Hollandse, Utrechtse en Zeeuwse vormen *rachteren*, *rachters*, *rafteren*. Gewichtig ook voor de theorie zijn de vormen *risterstek* B86, *richterstek* B90, *rechterstek* B87 en *refterstek* B85b, aangetroffen binnen ons materiaal. *Stek* in deze samenstellingen is het in Friesland gangbare oord voor 'afrastering'. Juist de voorspelbaarheid van de overgang *cht - ft - st* is mede een sterke verklaring voor de algemeenheid van de vorm *raster*. Wel moet men uiteraard opmerken dat de fonologisch verklaarbare klankvorm van het woord zijn culturele opgang niet verklaart. Vastgesteld dient wel dat *afrastering* het moderne woord bij uitstek is ter aanduiding van technische afscheidingen. Noch geografisch, noch woordhistorisch is over dat woord iets anders te zeggen dan dat het jong is, overal voorkomt en op raadselachtige wijze universeel is geworden nadat het zich gevormd had op basis van het woord *rafter* 'plank'.

Een voorbehoud inzake de algemene bekendheid van *afrastering* moeten we maken voor Vlaanderen. Alleen voor Nazaret O18 en Opstal O68a wordt het woord vermeld (WVD blz. 140). Het beeld van de kaart 'Omheining (1)' die we daar aantreffen doet echter vermoeden dat het woord *afsluiting* in die regio een vergelijkbare rol speelt. Het heeft een algemene verbreiding en evident een algemene toepasselijkheid voor alle soorten omheiningen.

Vermeldenswaardig uit het materiaal van lijst 25, waar *afrastering* verschijnt bij de subvragen b, d, e en f — allermeeest deze laatste — zijn nog de woorden : *rasterhek* en *rasters* A7 en A9; *rastering* C156a F112 I25 I113 M12; *rasterwerk* E33 E129 I69 I113 M40; *raster* E93 F111 F149 F151 I69 I84a K42a; *omrasteren* C85; *omrastering* I113 K117; *een rasteren hek* E35b.

2. Tuin

De kaart 'Tuin' is in de eerste plaats informatief vanwege de geografische positie van het woord. Het NEW

Kaart 1. Tuin

(753) spreekt slechts over westelijk Noord-Brabant, alwaar de betekenis 'heg, omheining' is en de Bomme-lerwaard met die van 'doophek' (6), terwijl de kaart overduidelijk aantoont dat het woord in alle Nederlandse dialecten bekend is, zij het duidelijk zwakker in de beide Hollanden, Friesland en Groningen. In Vlaanderen staat

(6) Bepaalde ruimte in de (protestantse) kerk. Zie het WNT i.v. *tuin*, *vierkant*.

het woord nog sterk maar in het oosten van deze streken lijkt het minder of niet bekend, terwijl ook Vlaams Brabant het niet schijnt te kennen. In Noord-Brabant zijn plaatsen waar *tuin* alleen een algemeen Nederlands woord is voor *hof* 'bloementuin, groentetuin', maar het WBD vermeldt het woord zelfs in het archaische 'lemma weeg ter afrastering' (Afl. 2, 224). Sporadisch komt daar de dialectische (verouderde) vorm met diftongische *-ou-* uit wgerm. *û* nog voor in de betekenis 'omheining, heg'. NEW gaat uit van een grondbetekenis 'omheining' en rekent het woord te behoren bij *tuien*, zaans *tooien*, *tuieren* 'met touwen vastmaken', termen uit het primitieve bosbedrijf. Dit wijkt inhoudelijk nauwelijks af van wat FEW (713) erover zegt, maar het knoopt wat nadrukkelijker aan bij de bekende 'vlechtwerk'-theorie van Jost Trier. We stellen vast dat het woord niet oorspronkelijk betrekking heeft op afscheidingen maar van huis duidt op een werkzaamheid met materialen.

Dat *tuin*, dat in ons Amsterdamse materiaal voorkomt als antwoord bij de subvragen a, b, c, d en f van de vragenlijst, ondanks zijn oude associaties met vlechtwerk toch ook voor andere soorten van afgrenzingen gebruikt werd blijkt uit WNT i.v. *tuin* : *Op Texel bestaande uit een wal van zoden en aarde, soms met beplanting. Verouderend; jonger : tuinwal* (7). In het WVD heeft het woord de betekenissen 'omheining', zowel van planken als met draad, en 'overstapje', een trapje om voetgangers over de omheining te laten klimmen. Vergelijking van de kaarten 'Overstapje' (blz. 163) en 'Omheining (2)' (blz. 140) laten zien dat deze tegenstelling sterk geografisch opponeert. Een woord als *draadtuin* (lemma 'Draadafrastering') wijst op een zeer algemene grondbetekenis van

(7) Zie een opmerking over dit woord beneden onder 'Wal'.

tuin. Dat het woord het overstapje is gaan aanduiden duidt anderzijds op een grondige teloorgang van de oudste betekenis. Zulke een toepassing kan alleen maar verklaard worden door vaste zegswijzen te veronderstellen als *Ga maar over de tuin*, waarbij tenslotte alleen nog aan het trapje gedacht wordt. Verwijzingen naar vlechtwerk worden in het WVD niet gevonden. In de verschillen in toepassing weerspiegelt zich de geleidelijke ontwikkeling van de cultuur.

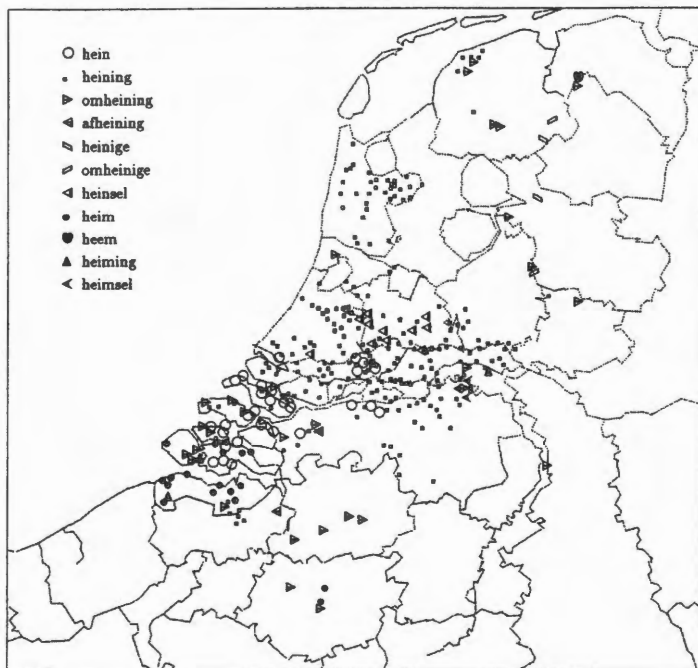
Wat betreft de *ui- uu- oe-* geografie levert de kaart 'Tuin' hetzelfde beeld op als de bekende 'Muis-Huis'-kaarten. Vgl. Kloeke (1927) en (1950, 47vv.), Weijnen (1966, 377). Het Vlaamse materiaal uit WVD kon niet gemakkelijk in dit beeld gepast worden op grond van de manier van presentatie in dat woordenboek. Alle opgaven werden als type *tuun* opgevat. Het geografische beeld in zijn totaliteit houdt in dat de verbreiding van *tuin* voor 'omheining' niet te verbinden is met enige bijzondere culturele ontwikkeling buiten die welke oorzaak zijn van het Nederlandse dialect-landschap in het algemeen.

Varianten binnen het type *tuun* van de kaart : *tunegien* G91b; binnen het type *toun* : *taon* L179, L177c; *tøn* L148; *tounreis* (tuinrijs) L99. Het type '-tuning' omvat de vormen *betuning*, *aftuning*, *omtuning*.

Niet op kaart ingetekend werden de vormen : *tsuun* Q211, *tsoen* Q222*, *tuinsel* C199, *tuunsel* E210 G14a. Relevant, hoewel niet voor het kaartbeeld, zijn : *getuunde* (vdw.) Q196, G190, C199; *oftune* (inf.) I47, I95a; *ofgetuund mee* ... I48, I113; *afgetuund mee* ... I76; *aftuind* (vdw.) E32a, *betuund* (vdw.) F177b, G47; *umtuund* (vdw.) G181; *getuind* L13; *getõnde* I149; *hajstun* I88; *scheertuin* E227, *toem*, *lattuttoem* M7.

3. Hein - Heim

De etymologie van *heining* en *hein* leert de verwantschap van deze vormen met *haag* : onfr. *haginthorn*

Kaart 2. *Hein - Heim*

'hagedoorn', mnd. *hēgenen* 'omheinen', on. *hegna*, de. *hegne*, zw. *hägna* (FEW i.v. *haag*, *heining*). Dat het kaartbeeld een noordwestelijke tendens in de verspreiding toont hangt samen met het overwegend ingvaeoonse karakter van de overgang *-agi-* tot *-ei-*, zoals vanouds bekend in de historische grammatica. De oostelijke tegenhanger van *heinen* is *hegenen* dat ten onzent niet in de betekenis *omheinen* voorkomt, wel in die van *Schoon*

maken, reinigen, in orde maken; zie het MNW i.v. *hegen*. In het Duits treft men weliswaar *Hain* aan (vgl. KEW 282), maar het is een zeldzaamheid. Vormen als nhd. *Hagen* en *Gehege* 'Einfriedigung' hebben een duidelijk overwicht. (Vgl. Schönfeld 77, Van der Meer 56, KEW 241). Terwijl KEW in een uitvoerig artikel voor *heim* en verwanten in een breed germaans en zelfs indogermaans verband geen andere betekenis documenteert dan 'woonplaats' in de ruime zin, denkt J. Trier aan een oorspronkelijke betekenis 'omheining' (NEW i.v. *heem*, 242). De uitspraak lijkt niet onwaarschijnlijk maar heeft toch een enigszins speculatief karakter. (Het Gentse *heimuur*, 'Scheidsmuur, heimmuur' (LICO, 516) levert vanzelfsprekend geen evidentie, al is het slechts omdat het best een assimilatie uit *hein(d)muur* kan zijn.) Wat daar ook van zij, zeker is wel dat er geen etymologisch verband met *hein* bestaat. Daarvoor zou de *-ei-* minstens op *-agi-* moeten teruggaan en dat is ten enenmale uitgesloten. Het MNW i.v. *heem* komt tot dezelfde conclusie. Speculeren over *n-m* is dan niet eens meer nodig. De samenvoeging van beide woorden op onze kaart is dus willekeurig.

Dit vooropgesteld zijnde wil ik toch opmerken dat de geografische interferentie van beide woorden niet zo willekeurig is. Het woord *heem*, *heim* c.s. gedraagt zich op de kaart min of meer als een randrelict van *hein*. Deze indruk wordt ondersteund door het MNW welks gegevens aantonen dat *heimen* nog in de tijd van Kiliaan Hollands was. Duidelijke restgebieden op onze kaart zijn Zeeland en de noordoosthoek van Brabant. Vergelijk voor deze laatste omgeving ook de vermeldingen in het WBD (Afl. 2, 218). Een eenling is *heem* in het noorden van Drenthe. Tegen de achtergrond van de algemeen gangbare betekenis van *heem* 'woning' moet de betekenis

'omheining' als problematisch en in elk geval secundair beschouwd worden. Voorstelbaar is dat *hein* 'afrastering' in Holland de opvolger is geweest van *heim* 'afrastering' en dit woord naar de randgebieden heeft verdrongen. Het valt niet te bepalen of zoiets gebeurde nadat *heim* een betekenisovergang had doorgemaakt van een, door Trier veronderstelde, oorspronkelijk betekenis 'omheining' via 'omheinde ruimte' naar 'woning'. Dit is rondweg het tegenovergestelde van wat MNW stelt : *Het is deze bet. van heem (heim), nl. die van afgeperkt grondstuk, welke geleid heeft tot die van heining, vanwaar het ww. heimen, omheinen, afschutten*. De opvatting van Trier is meer geschikt voor de verklaring van het kaartbeeld dan dit laatste idee.

De woorden die op deze kaart zijn samengebracht vindt men op de vragenlijsten overwegend onder de subvragen c, d, e en f. Daaruit blijkt wel de algemene betekenis 'afrastering'. In Noord-Holland echter komt *heining* zeer vaak voor onder 4a, zodat we moeten concluderen dat het daar 'haag' betekent. Dat is geenszins in overeenstemming met oude gegevens voor het Zaaans waar nog de betekenis gold 'Smalle sloot, waardoor verschillende stukken land van elkaar worden afgescheiden' (Boekenoogen 307, alwaar ook : *de grensslootjes hieten heiningen, de vaarbare slooten vaarslooten*). Voor de betekenisontwikkeling is ook van gewicht : ... *alle de Heyningen, strekkende van de Banscheyt van Crommenie af tot de Nieuwen-dyk toe, schoon en klaer op te heynen ... (ibidem; keur anno 1741)*. Het WNT i.v. *heinen* II geeft ook 'heinsel slootruigte (Boekenoogen)'. Een associatie met 'sloot' en 'schutting' vindt men in het WNT i.v. *hein* II : 'znw. m. Mnl. *hein*; ook bij KILIAAN. Afscheiding tusschen erven (eene sloot, eene schutting enz.)'. Het MNW vermeldt :

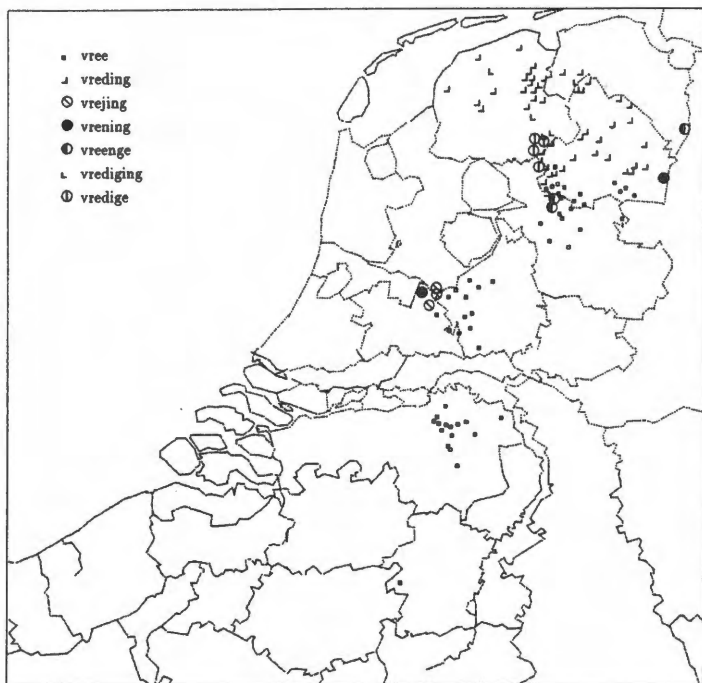
heinsloot, *Eene scheisloot, eene sloot die scheiding maakt tusschen twee erven*. Synoniemen waren bij Boekenoogen *heinsloot, heining, halmer, dil* (Boekenoogen, 309). Beide laatste woorden treffen we in ons materiaal niet meer aan. De betekenis 'sloot als afgrenzing' wordt overigens ook sporadisch gegeven door de respondenten van de vragenlijst. In Zeeland heeft *heining* de betekenis 'afras-tering', wat blijkt uit zijn verschijnen onder de subvragen c, d en f van de vragenlijst. I14 geeft bij a *heg*, bij b *tuin* en bij c, d en f *hein*. Men kan hieruit afleiden dat *hein* het oudere *tuin* is komen vervangen of opvolgen.

In het gebied dat het WVD bestrijkt zijn woorden van het hier besproken type praktisch afwezig. Slechts voor enkele plaatsen in het Waasland wordt *heining* opgegeven (kaart 'Omheining (2)', blz. 140). *Afheining* is bekend in Stekene I177. Tegenover deze geringe bekendheid in het dialect staat echter dat woorden van dit type wel figureren in de taal van de redacteuren van dat woordenboek. Zoals in Noord-Nederland is dus ook in Vlaanderen *omheining, omheinen* deel van de algemene omgangstaal.

Bij het type 'heining' is ook opgenomen *neining* D1. Bij het type 'heiming' *omheiming* I125. Niet opgenomen werden : *einæk* I139, *hainen* E35b, *afhainiging* K47, *afgeheind met...* I12, *afheimen* L100, *hèmmə* L149, *heinsel* uit de sloot E84.

4. Vree

Met de etymologie van *vree, vrede* en derhalve ook met zijn oorspronkelijke betekenis is er een moeilijkheid. Noch FEW noch NEW laten de gedachten gaan in de richting van een oorspronkelijke betekenis 'omheining', hoe-

Kaart 3. Vree

wel die toch zelfs in Van Dale vermelding krijgt. Ze spreken slechts over een germaans woord, ohd. *fridu*, dat betekent 'vrede, liefde, bescherming, veiligheid'. Het WNT geeft i.v. *vrede* als betekenis of etymologie: 'Afsluiting, afrastering van een stuk grond (een hof, een weide enz.), meestal een heg, muur, gracht of rasterwerk; oorspr. een omheind stuk grond, waarbinnen iem. rechtsbescherming had'. Het MNW oppert i.v. *vrede* dat het woord in de betekenis 'omheining, omtuining, schutting, afgezette of afgeperkte ruimte of gebied', dat gevonden wordt in de oostelijke tongvallen, niet verwant is aan bovenbedoeld *vrede* 'pax'. De betekenis zou zich geleide-

lijk ontwikkeld hebben uit het begrip 'beschermen, beschutten'. Weijnen (1996) denkt aan vrede bewerken 'waaruit beveiligen' 'waaruit afrasteren, schutten'. Het gaat dus om een tweede etymon *vrede* 'omheining'. Het behoort tot een groep waartoe ook het duitse *einfriedigen*, ahd. *friten* 'hegen', mhd. *vride* 'Umzäunung' (KEW) en verwanten, het ned. *Vrijthof*, hgd. *Friedhof* – met een associatie naar *Friede(n)* – en got. *freidjan* 'sparen', gerekend moeten worden. KEW onderscheidt beide groepen duidelijker dan het MNW doet. Op zichzelf lijkt deze theorie verdedigbaar en ze vindt allereerste bijval, maar men kan zich afvragen welke doorslaande argumenten tegen etymologische identificering aan te voeren zijn. Een zwak werkwoord als het got. *freidjan* is noodzakelijk zelf een afleiding, ofwel van een primair werkwoord ofwel van een nomen, in dit geval vanwege de vocaalstand het laatste. We moeten dus een nomen zoeken, eventueel ablautend, naast de wortel germ. *fraid*. Met nultrap zou dat dicht brengen bij ahd. *fridu*, bovengenoemd. Semantisch is er evenmin veel nodig om beide wortels bij elkaar te brengen, eerder integendeel. Zo wordt het erg voordehandliggend om een concrete betekenis 'afschutting, bescherming, bedekking' als uitgangspunt te nemen. Het is uiteraard niet nodig dat concretum van meet af aan op de akkers te situeren. Het is voldoende een zeer vroege ontwikkeling in de richting van abstracte begrippen aan te nemen.

Herleiding van *vrede* 'omheining' op het werkwoord *vreden* 'omheinen', wat nodig is binnen de etymologie van het MNW, levert grote problemen. Bij een zwak werkwoord is immers geen suffixloze nominale afleiding denkbaar. Daarbij komt dat bij alle andere besproken woorden het werkwoord duidelijk secundair is t.o.v. een

naamwoord : (*af*)*rasteren* naast *raster*, (*af*)*richelen* naast *richel* etc. In verband met zowel het één als het ander heeft onze keuze voordelen. Het voert tot een eenvoudige en afdoende verklaring voor iets als *binnen sconinx vrede*, dat zo een zuiver locale grondbetekenis krijgt (Reinaert vers 140).

De mnl. werkwoorden *bevredigen*, *bevreden* 'omheinen, beschermen, bevredigen', mhd. *bevridden*, *bevriden* 'omheinen, beschermen', wijzen m.i. onomstotelijk naar een grondwoord met de betekenis 'omheining'. Bij behandeling van *bevredigen* legt NEW dan ook terecht en expliciet een relatie tussen de vrede in een gebied en een al of niet sacrale omheining die deze symboliseert.

Onze kaart bevat voor een groot deel woordafleidingen van *vrede*. We moeten denken aan een denominatief ww. (*af*)*vreden* – dat in het oosten van Noord-Brabant nog veelvuldig voorkomt (WBD 2, 227) – eventueel *vredenen*, waarvan afgeleid opnieuw een substantief *vreding*, *vrede-ning* 'het omheinen' en 'de omheining'. De eerste zes vormen van de legenda kunnen aldus begrepen worden, maar misschien ook *vredige*, dat overigens ook wel een infinitief zou kunnen zijn. Het woord *vree* is de rechtstreekse voortzetting van het grondwoord *vrede* in zijn oorspronkelijke betekenis. Op vragenlijst 25 komen de woorden van deze kaart voor als antwoorden bij de subvragen b, c, d, e en f.

Dat een enquête via een vragenlijst misschien niet volstaat om in zwang zijnde woorden allemaal aan het licht te brengen blijkt uit het feit dat bv. het WBD voor 'afrastering' ook *vreejsal* geeft. Ook komt *vree* daar voor tot ver in het zuiden, te weten Linkhout P46. Verder wordt er vermeld het Hagelandse *vree* 'muur, heg, tuin of gracht, die een weide of land van een ander afsluit'

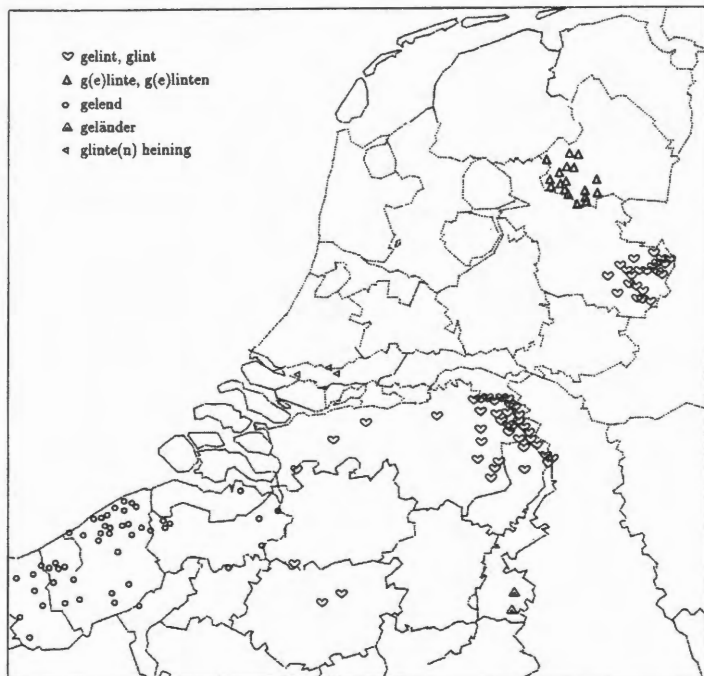
(Tuerlinckx). Er is trouwens reden om ons kaartbeeld, in acht nemend de verschijnselen in het Duits, te beschouwen als het beeld van een ineenschrompend gebied en een al bijna verdwenen woordgebruik. Ook het WNT i.v. *vrede* wijst op een oorspronkelijk grotere verbreiding van het woord : 'Vrijwel uitsluitend in oost. teksten aangetroffen (eenmaal voor Nevele, bij Gent); de herkomst van de hieronder genoemde samenst. met dit vrede wettigt echter de conclusie dat ook het simplex vroeger westelijker voorkwam : vredebeemd [Geel, 1559], vreedraad [Eerde, 1969], vreehek [Eerde, 1969], vreemei [Houwaart, 1939]'. In het WVD zijn geen sporen van het woord te vinden, wanneer men althans voor het Frans-Vlaamse *bevriet* 'omheining' (WVD blz. 140) en *vrie* 'strook grond waar de haag op staat' (WVD blz. 134) geen verband met *vrede* wil veronderstellen.

Het type 'vreding' van de kaart omvat o.a. zestien keer *freding* en *offreding* in B115a, B30, B121, B98. Het type 'vrejaing' omvat ook *vreeing* E164; 'vreenge' ook *fringe* G15 en *vring* C36a; 'vrening' ook *freening* G81a; 'vrediging' ook *offrediging* B55, B68; 'vree' ook *vree'n* F62. Maar dit laatste zal het werkwoord *vreden* zijn. Toegevoegd werden enkele opgaven van het type *vree* uit het WBD. Het woord *vring* is op meerdere plaatsen ook in gebruik ter aanduiding van een toegangshek van de weide.

Niet opgenomen werden : *vreengde* F87, *vreesel* L145, *vredigen* 'infinitief' F23 en *vreedig'n* C146, *vereginge* F70, *verenige* F60. De bij het *vreden* gebruikte palen noemt men *vreei-poale* L204 - 204a.

5. Gelint

Het woord *gelint* c.s. is verwant met het 15e-eeuwse mhd. *gelenter*, *gelender*, 14^e-eeuws *gelanter*, collectief bij

Kaart 4. *Gelint*

mhd. *lander* 'Stangenzaun' « *das mit lit. lenta 'Brett' verglichen wird* » (KEW i.v. *Geländer*). Deze slavische verwijzing treft men ook aan in onze etymologische woordenboeken, maar dan bij het woord *linde*, een houtsoort die vanwege haar buigzaamheid voor vlechtwerk en banden gebruikt werd. Bij het voorvoegsel *ge-* gaan de gedachten naar een collectieve betekenis : samenvoegsel van linden-twijgen. Dit is alles geheel in overeenstemming met wat

het WNT over het woord zegt i.v. *gelind*. Voor de betekenis geeft het : « Staketsel, hekwark, schutting, omheining, uit samengevoegde staken, latten of planken bestaande; bij uitbreiding ook gezegd van de ruimte die daardoor wordt omsloten, als b.v. van een afdak, waaronder men karren, wagens en ander akkergetuig bergt » (SCHUERMANS 145).’ De zeer uitgebreide behandeling van het woord ter plaatse wordt hier niet herhaald. Wel zij ook thans verwezen naar de reeds boven bij *tuin* geciteerde passus : *Een houten tuyn, een glent, van staecken, latten oft rafters gemaect* (Nomenclator, 1567). Het MNW i.v. *gelent* geeft twee citaten waar de betekenis van ‘omheining, tuin’ duidelijk uitkomt : *Die in de plaetse van een gemeen gelindt, tuyn ofte heyndinge wilt doen maken een muer* (Utrecht) en *Daeromme sommege van Gendt braken in sticken die glenden ende die tuynen, die dye lieden hadden gemaect ontrent haer lieder hoven* (Brugge). Het woord komt in het gebied van het WBD veelvuldig voor, ook tot ver in het zuiden, t.w. Vossem P80 (in de betekenis ‘schop, bergruimte’), P89 Heverlee (‘afrastering’) en Kapelle-opden-Bos K324 (‘afscheiding van latten in het varkenskot’) (8). De woorden van onze kaart komen op lijst 25 voor als antwoorden op de subvragen c, d en f.

Ook toegevoegd werden de gegevens van het WVD. Voor de betekenissen binnen het lemma ‘Omheining’, in welke betekenis het woord *gelent* daar sporadisch voorkomt, geldt wellicht dat het « *zowel (wordt) toegepast op niet-levende heining in het algemeen, als op de meest verspreide verschijningsvorm ervan, t.w de afrastering van met draad verbonden palen* » (blz. 139). Uitdrukkelijk in de betekenis ‘Draadafrastering’ (blz. 145) wordt het voor twee plaatsen gedocumenteerd, terwijl het voor ‘IJzeren

(8) Zie ook de behandeling van *gelint* e.d. bij Magda Devos (1991) blz. 419.

afrastering' (blz. 162) vaak gebruikt wordt, evenals veelvuldig voor 'Omheining van houten latwerk' (blz. 143). Opgaven als *ijzeren gelent* en *ijzergelent* voor 'IJzeren afrastering' (blz. 169) bewijzen de algemene grondbetekenis 'afrastering, omheining'. Eén enkele maal is het woord gevonden als aanduiding voor het 'Overstapje', het trapje langswaar men over de heining klimt (N29 Merkem).

Het is duidelijk dat het woord *gelint*, dat op onze kaart overwegend tot een drie- of viertal regio's beperkt is, in oorsprong in heel ons taalgebied voorkwam. Het kaartbeeld toont ons de laatste resten van een ondergaand woord. Sporadisch zijn ook denominatieve werkwoorden gedocumenteerd : *afgelinten* en *gelinten* in het oosten van Noord-Brabant, *aflanderen*, dat ik wil interpreteren als 'af-gelanderen' in P80 Vossem (WBD, 2,227) Zie ook kaart 9 'Afrasteren'.

Het type 'gelint, glint' omvat ook de volgende varianten : *g(e)leent* L244c, L162, L190, G200, G200*, G203, G232, G233; *g(e)lient* G201, L210, L214; *g(e)lijnt* G180, G179, G206, L157. Niet op kaart : *glinterij* F72. De vorm- en klankvarianten binnen het gebied van het WVD blijven hier buiten beschouwing.

6. Vracht

De woorden van dit type komen uitsluitend voor in het oosten van Gelderland en, zwakjes, in aangrenzende stroken van Overijssel. Het WNT vermeldt : 'wrecht - wrocht(e), wrucht(e), vracht, vrecht, vrocht(e), vrucht(e) - znw. vr., mv. - en. Mnl. wrechte (wrucht(e), wrochte, vracht); mnd. wrechte, wruchte. De herkomst is niet geheel zeker.' Als betekenis geeft het WNT *Omhei-*

Kaart 5. *Vracht*

ning van een weiland, een akker of een erf. Het artikel verwijst voor documentatie naar Gunnink (1908) voor Kampen (*Uit ruwe planken gemaakt hek*), naar Wanink (1948) voor de Achterhoek (*Omheining van een weiland, een akker of een erf*) en naar Elemans (1958), die *vracht* geeft voor de plaats Wijchen. Voor de etymologie verwijst het naar Franck (1903), wiens gedachten uitgaan naar een idg. wortel waaruit ook Grieks εἰργω 'insluiten' stamt. Hij verwijst naar : « *So lag verwracht in een reclus | Opt kerkhof an dat godeshus* », en « *Daer hevet (scl. mijn lijc) oit sent gelegen | Verwrachtet ende wel beslegen* » (*Leven van Sinte Lutgart*, vers 12935 en 12040), met de

verklaring : 'verwachtet', 'ingesloten, weggeborgen' « von *verwrachten*, einer ableitung von * *wracht* 'einfriedigung, zaun' »; 'Das collective' *gewrechte*, auch mnd., ist im Teuthonista ausgiebig bezeugt als « einfriedigung, zaun, eingefriedigter ort, schranke im gerichtssaal und am altar ». Vergelijk wat dit laatste betreft ook de boven vermelde sacrale betekenis van *tuin*. MNW heeft een trefwoord *verwrachten* 'insluiten, omheinen, opsluiten', met verwijzingen naar Franck (1903). Francks etymologie ontbreekt in FEW. Vragenlijst 25 vraag 4, voor het WNT wat dit woord betreft niet geraadpleegd, levert welkome aanvullingen op deze schaarse vindplaatsen en laat resten van een waarschijnlijk eeuwenoud verbreidingspatroon zien. Franck, die ook o.a. voorkomens in Dortmund bronnen bespreekt, geeft een interessant citaat :

Die van Dortmund seint (...) uezgezogen und hebben nicht geringen tael van tunen dale geretten, damit unbillicher wise etliche gemeine heiden und weiden, so in behoef der gemeinen burschaft to Brechten und ander darumb her unbewrechtet solten open liggen, umbtuent worden; und dusses lants also umbtuent und bewrechtiget heft ungeveerlich over 200 morgens lants in sich gehat (9).

Hier blijkt de centrale plaats van de terminologie in het rechtsbestel van de middeleeuwse maatschappij. Ik kan de verleiding niet weerstaan bij de behandeling van *vracht(en)* de zegswijze te citeren die te vinden is op een lijst uit G223 Usselo luidend *Tegen die stadsjongens kun je niet vruchten*, wat wil zeggen : 'tegen dat opdringerige tuig kun je geen toereikende schuttingen bouwen'. Zo'n

(9) Vertaald : « Die van Dortmund zijn uitgetrokken en hebben een niet gering aantal tuinen van hoger terrein naar beneden gebracht, waarmee ten onrechte verschillende algemeen toegankelijke velden en weiden omtuind werden, die, ten nutte van de gezamenlijke buurtschap van Brechten en andere plaatsen daar rondom, onafgerasterd open moesten liggen; en dit land, aldus omtuind en afgerasterd, besloeg ongeveer 200 morgens ». *Croniken der deutschen Städte* Bd. 20.

zegswijze is illustratief voor de symbolische waarde van de omheining in het maatschappelijk verkeer

Wat de betekenis van *vracht* e.d. betreft zullen we moeten denken aan iets wat met de handen ineengevlochten, mogelijk ook samengetimmerd wordt. Secundair is het woord ook toepasselijk op een afschutting met palen en prikkeldraad. Toepasselijkheid op een sloot of wal is uiteraard niet aan de orde. Op lijst 25 komt het woord overwegend voor als antwoord bij vraag 4f, slechts een enkele keer bij 4c.

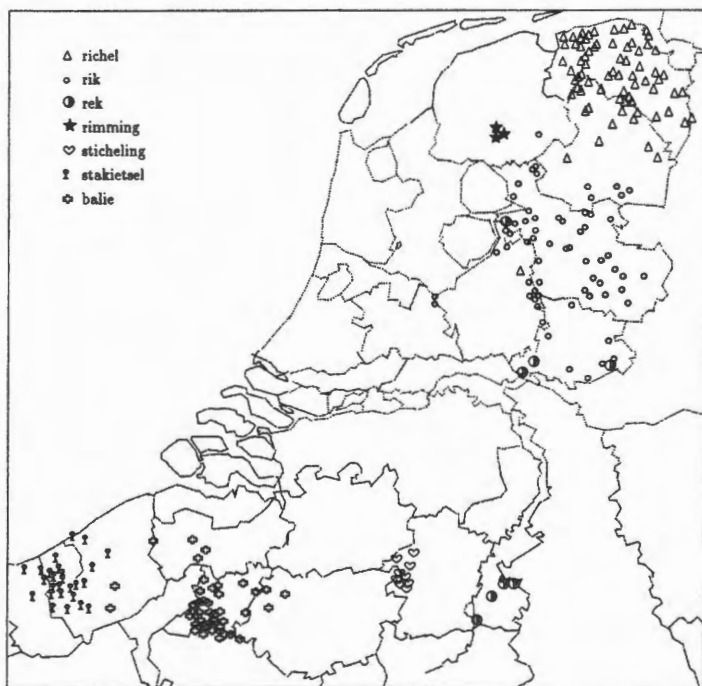
Het type 'vracht' op de kaart omvat ook *vruchten* 'indefinitief' F112, M7*, *wracht* F174, en *vrug* F117, F118, F112. Het type 'vrocht' omvat ook *vroch* F0205, F157, M2, *vróch* F200, *vrog* F205. Het type 'vracht' omvat ook *vrach* L76. Een verwant woord uit andere bron is het werkwoord *afracht* 'afrasteren' gegeven voor L106 Wijchen (!) in het WBD (Afl. 2, 227). De interpretatie aldaar luidt *afvrachten* (10).

Niet opgenomen werden op de kaart *vruchtwerk* M7 M44, *vrechtwerk* M41, *vrechtwerk* M9, *vrechting* M41, *gevrecht* M43, *afvruchting* M12, *draadvracht* F200, *wörke* G14a.

7. Richel en andere

In strijd met ons beginsel brengen we op deze kaart een aantal woorden tezamen die niet tot één enkel etymon behoren. Omdat ze geen regio's delen kan tegen de werkwijze nauwelijks bezwaar bestaan. Het Friese *stek*

(10) Men zou voor de etymologie misschien ook verband kunnen leggen met een woord **racht*, dat via *rachter*, *rafter* (WNT, XII, III 133) verband houdt met *-raster* van *afrasteren*. De anlautende *v-* zou door metanalyse uit *af-rachten* ontstaan kunnen zijn. Maar ik verkies toch aansluiting bij Franck.

Kaart 6. Richel e.a.

'afrastering' hadden we graag op deze kaart toegevoegd, maar die wenselijkheid is eigenlijk pas gebleken na de uitbreiding van het gezichtsveld naar Vlaanderen, waarover in de inleiding gesproken is. De regio van *stek* is echter praktisch identiek aan het gebied van *stekken* 'omheinen, afrasteren' van kaart 9.

7.1. RICHEL

Het woord *richel* is zonder twijfel identiek aan het algemeen bekende woord dat reeds bij Kiliaan voorkomt en een verkorting vormt van het mnl. *rijghel* 'grendel,

lat' (NEW). De betekenis 'afrastering', ook te vinden in WNT i.v. *richel* : '5) Latwerk of hek tot afschutting voor een huis of om een tuin (MOLEMA)', wekt weinig verrassing, maar is door de kaart wel treffend geëclassificeerd. De Nederlandse etymologische woordenboeken beschouwen *regel* 'plank, lat' als berustend op lat. *regula*. Ik wil liever met KEW i.v. *riegel* denken aan een germaans *Erbwort* en verwantschap aannemen tussen *regel* en *rek*, *rik*, waarover beneden.

Wat de woordvorming aangaat moeten we uitgaan van een substantief waarvan een werkwoord wordt gevormd, dat op zijn beurt weer een deverbatief nomen mogelijk maakt : *richel*, (*af*)*richelen*, *africheling*, *africhelderij*. De afgeleide substantieven duiden de afrastering aan, maar kunnen uiteraard ook op de werkzaamheid van het afrasteren slaan. Dezelfde verhoudingen vinden we trouwens ook bij andere woorden uit ons betekenisveld.

Onder het type 'richel' gaan ook schuil : *africheling*, *africheln* C25, C128, C123, C129, C153, C164, C165, C189, *oafrichelderij* C199 en *riggel*. Antwoorden van dit woordtype worden op de vragenlijst aangetroffen onder de subvragen c, d en f.

7.2. RIK EN REK

Vormvarianten binnen dit woordtype zijn (en ik voeg de aantallen toe waarmee ze op de kaart onder het hoofdtype schuilgaan) : *rik* (2), *rikken* (18), *afriking(e)* (3), *afrikkige* (2), *rikkige* (5), *rikking(e)* (25), *rikkening* (2), *rikwerk* (7), *rek* (7), *rekwerk* (1). De onderlinge grammaticale verhoudingen zijn overeenkomstig die bij *richel* : *rik*, (*af*)*rikken*, (*af*)*rikkening*,

(af)rikking. Het is duidelijk dat er onder de opgaven van *rikken* ook wel eens een meervoudig substantief of een infinitief zou kunnen schuilen.

De woordtypen met *rek-* en *-rik* sluiten aan bij WNT i.v. *rek* : 'Afrastering, palissade, staketsel. Verg. RIK (II)'. Volgens FEW en NEW is de oorspronkelijke betekenis 'staak, stang of lat om er iets aan te hangen'.

Onder de type 'rik' en 'rek' van de kaart werden ook opgenomen : *rikke* G91, G222; *rèkkepuste* G280; *rikkens* F133, F155, F157, F205, G74. Niet opgenomen werden de volgende opgaven : *riGkæn*, *riGkægə* F92, *omriggelt mit...* C161, *rinkellatjes* 'latjes van een hek' E85, *rikkerije* F63a, *oafriggeln* C123, *afrikken* M8. *rekkijns-pöste* M9. Ook de sonantische *n* in vormen als *rikkn'ge* is niet in het kaartbeeld verantwoord. Antwoorden van dit type vindt men onder de subvragen *c* en *f* van de vragenlijst

7.3. RIMMING

Rimming lijkt te kunnen teruggaan op *rimmen* en *rim*. Vergelijk *remmen* ww., waarvoor men kan uitgaan van een grondbetekenis 'toestel van latten, omheining van latten' en verband leggen met het got. *hramjan* 'kruisigen' (NEW).

7.4. STICHELING

Het oudste aanknopingspunt in het MNW is de verwijzing naar Kiliaen, die het woord interpreteert als *gradus*, *scala*. Het woordenboek zegt zelf : 'een laag muurtje, ook kaai' en 'slagboom, dwarspaal, steiger, ook een overstap of opstapje om over een hek of heining te komen'. Weijnen (1996) legt expliciet verband met *stijgen* ter verklaring van de betekenis 'opstapje'. Wanneer we zien dat in

West- en Frans-Vlaanderen ook *twin* die betekenis heeft is dat onvoldoende grond voor de etymologie. In onze enige bron voor dit woordtype, het WBD in het lemma *afrastering* (afl. 2, blz. 219) vindt men bij *sticheling* en *stichel* geen enkele indicatie in die richting en is de betekenis eenduidig 'afrastering'. Toegegeven moet worden dat het moeilijk is verband aan te tonen met *stekel* of *staak* (zie NEW). Dat het woord ook vertegenwoordigd is op de kaart 'Afrasteren' bewijst, als dat nog nodig was, zijn hechte positie onder de namen voor omheiningen.

7.5. STAKIET

Het woord *stakiet*, *stakieting*, is direct in verband te brengen met *staketsel*, een afleiding van *staket* 'paal, staak, palissade', uit het ofra *estakette*, dat zelf weer uit germ. *staak* is overgenomen (NEW i.v. *staketsel*). Boven is over het Amsterdamse materiaal gezegd dat we *stanket* (G201) en *stanketsel* (G223a) buiten beschouwing zouden laten, maar dat is voor de direct verwante Vlaamse vertegenwoordigers niet verantwoord. De kaarten 'Richel' en 'Afrasteren' laten geen twijfel over de hechte positie van het woord in het betekenisveld *Afrastering*. De herkomst van de Amsterdamse opgaven – hier vermeld, nu het Vlaamse materiaal de kwestie stelt – maakt het wel zeer moeilijk om enig historisch verband te leggen tussen deze en de Vlaamse woorden.

7.6. BALIE

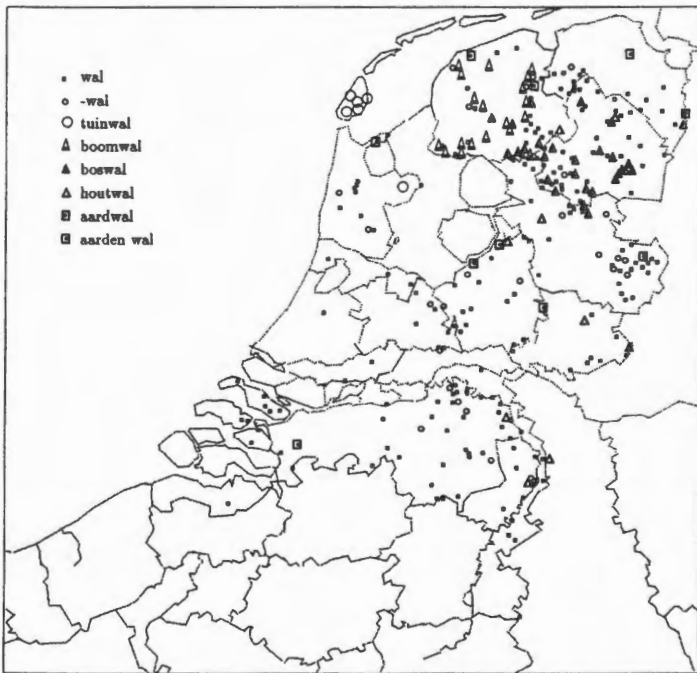
Het MNW geeft in het lemma *baelgie* '1. palissade, slagboom; 2. afgeschoten ruimte, door palen afgeperkt terrein'. Het woord, dat op de kaart een markante verbreiding heeft, hoort dus vanouds in ons semantische

veld thuis. Het heeft juist zoals andere zijn deverbatief (zie de paragraaf en de kaart 'Afrasteren' beneden) en de daarvan weer gevormde *uitbaling*, *uitbaalding*, *baalding*, *afbaalding*. Een oude betekenisassociatie van het woord moet iets enkelvoudigs zijn anders zou niet te begrijpen zijn : *baliën*, 'van baliën voorzien, baliën rond iets plaatsen' (WVD, 142). Uit de volgende uitdrukking evenwel : *afbaliën*, (...) *met ene balie afsluiten* (WVD, 141) blijkt duidelijk de betekenis 'omheining'.

8. Wal

Het woord *wal* berust op een vroege ontlening van het lat. *vallum* 'wal van de legerplaats' (NEW 813). KEW zegt dat de germanen het woord leerden kennen als 'Lager-wall' in dezelfde tijd dat ze ook de woorden *Mauer*, *Pfahl*, *Pfosten* en *Strasze* ontleenden. FEW stelt : *Wsch. als strategische term ontleend*. Ik vermoed dat daarmee hetzelfde wordt bedoeld. Het woord is in alle wgerm. talen bekend.

Het geografische beeld dat we zien is eigenlijk in hoge mate verrassend. Het gaat niet om een vanouds algemeen gangbaar woord dat recentelijk ingang heeft gevonden in agrarische toepassingen. Zou het uit de algemene omgangstaal of uit de jonge bovecultuur stammen dan zijn de veelvuldige samenstellingen met *-wal* niet verklaarbaar. Eerder is het zo dat het opwerpen van wallen in een nog overwegend primitieve situatie als technische innovatie ingang heeft gevonden en dat daarbij gebruik werd gemaakt van het, al eerder gangbare, leenwoord uit het vulgair latijn. De vraag of die technische vernieuwing even oud is als de ontlening van de term zal ontkennend beantwoord moeten worden. Immers, de

Kaart 7. Wal

verspreiding door het hele land wijst niet in de richting van een oude expansie vanuit de romania. Het beste wat te bedenken valt is dat de toepassing van de wal als afgrenzing niet gekoppeld moet worden aan de vroege ontlening van het woord, maar niettemin zeer oud is. Ik wil dus bepaald niet denken aan een recente vernieuwing die verbonden zou zijn met invloeden uit de bovenscultuur van de technische revolutie. Ook de betekenisvariatie – of misschien beter : het ontstaan van associaties met andere begrippen door wijzigingen in situaties – wijst in deze richting. Het WNT geeft i.v. *wal* : ‘Al of niet begroeide, min of meer langwerpige, smalle verhooging of

opeenhooping van aarde of steen, inz. kunstmatig opgeworpen ter omheining of afscheiding van een bep. plaats'; maar daarnaast ook : '(VI.-België) Breede sloot, gracht rond een hoeve, een kasteel e.d.'; en zelfs : '(W.-Fri.) Afgemaaid gras langs slootkanten.' Bij Boekenoo-gen vindt men verder *bodswal* 'rietwal', *florswal*, *floswal*, *hangwal*, *onderwal*, *zakwal* 'laagliggende, slappe kant van een stuk grond langs de sloot' en *schotwal* 'De wal van aarde (meestal bagger uit de sloot) of mest, die op den kant van een stuk land wordt opgeworpen'. Dat alles duidt op hoge ouderdom van het woord *wal* in dit gebruik.

Hoewel de grotere dichtheid van gegevens op de oostelijke helft van de kaart er misschien op wijst dat het woord toch meer op hogere dan op lagere gronden toepassing vindt, suggereert het kaartbeeld niet duidelijk dat omstandigheden van bodemstructuur de verbreiding van *wal* bepalen. Dat is in zekere zin vreemd, omdat men bv. zou verwachten dat in een streek waar *heining* een grenssloot aanduidt het woord *wal* geen functie kan hebben; één van beide woorden zou noodzakelijk de symbolische betekenis van de grens aan zich trekken. Informatief is in dit verband wat Boekenoo-gen signaleert : *wal* 'Ook : een planken kaai langs het water, soms over de geheele breedte van het erf, soms slechts eenige planken breed en omtrent 1.5 M. lang'. ('Breedte' en 'breed' zijn hier enigszins verwarrend gebruikt). Men moet veronderstellen dat de naam voor de ophoging langs de waterkant, ontstaan door het uithalen van de sloot, is overgegaan op de planken vloer die men er voor de begaanbaarheid op aanbracht. Hier is *wal* dus zijn 'grens'-betekenis kwijtgeraakt en maar toevallig bewaard gebleven in een andere toepassing. Misschien moet de zwakke positie van

het woord in het westen van het land wel algemener met zulke ontwikkelingen in verband worden gebracht.

Op hogere gronden is een *wal* meestal begroeid, zoals in Achterbergs 'Kroondomein' (*Spel van de Wilde Jacht*) :

Afrastering, brandsingels en een wal
van eikenhakhout lopen mijlenlang
concentrisch om de eigendommen heen.

Ook *boomwal*, *boswal* en *houtwal* laten dat duidelijk verstaan. Het feit van die begroeiing heeft voor de respondenten van vragenlijst 25 moeilijkheden veroorzaakt. Zodra de gedachte zich daarop concentreert dringt het begrip 'haag' zich op. Dat voert ertoe dat het woord *wal* veelvuldig optreedt bij subvraag a. Voor G181 en F20 wordt *wal* zelfs bij zowel subvraag a als g opgegeven. Hetzelfde geldt voor *boomwal* in F40b en voor *boswal* in F46. Toch zou ik niet de conclusie willen trekken dat *wal* 'haag' kan betekenen, zelfs in weerwil van *wal*, *egge* van vraag 4a in I73. (Dat *egge* is hier het woord *heg*). Het duidt m.i. steeds een soort ophoging of dijk aan, zodat *tuinwal* onder subvraag g o.a. in A7 en A10 moet worden verstaan als 'een wal met een afschutting erop' en *wal-heege* in G174 + als 'een haag op een wal'.

Ter toelichting het volgende. De woorden van de kaart stammen uitsluitend van de subvragen a en g. Onder het type 'wal' werd tevens opgenomen *wallegien* F21, F74, F76, G47, G89 en *waal* C144, C144a, C149*. Onder 'houtwal' ook *hakhoutwal* M15. Mijn aantekeningen omtrent wat aangeduid wordt met het type '-wal' (27 maal op de kaart) zijn zoekgeraakt.

Niet op kaart opgenomen : *wallekant* E72; *walsingel* F97; *walhout* F122, F165, B98a; *woldik* B46; *walheege* G174 +.

9. Mantel

De kaart 'Mantel' vertoont, misschien in hogere mate nog dan de andere kaarten, duidelijk een restpatroon

Kaart 8. Mantel

van een vroegere geografische verbreiding. Het liefst denk ik aan een oud Fries-Hollands patroon dat door jongere ontwikkeling in het Hollandse uiteengevallen is. Het komt mij voor dat die gedachte wordt ondersteund door de bewijsplaatsen van het WNT :

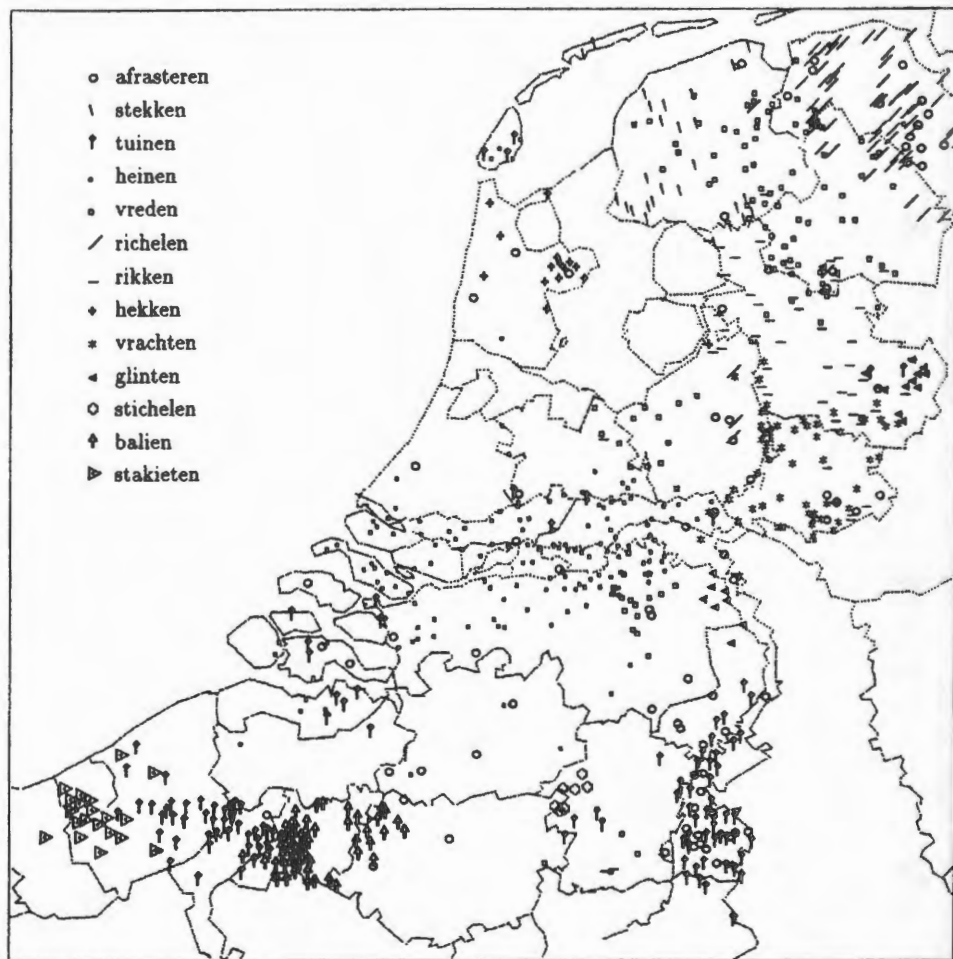
'MANTELING, znw. vr. Van Mantelen. 1) Eene uit houtge-
was bestaande beschutting tegen den wind (aldus ook ver-
klaard bij WINSCHOOTEN, Seeman 151). — Welcken Boom-

gaert omcingt es met een Graft ..., ende daer rontomme een Elsen mantelinge voor de winden tot bevrijdinge vande Vruchten, ORLERS, Beschr. v. Leyd. 141. Een bequaeme mantelinge van abelen, ypen, en noten boomen, HOOFT, Br. 1, 86. Een dichte mantelingh van bitteramandelende doornboomen, v. RIEBEEK, Dagverh. 3, 437. Bovengemelte besayingh ende bepotingh met een mantelingh van wildeboomen rontom besayt, 3, 627. Hofwyks manteling en Klim - prieel-bosschaadje, OUDAAN, Poëzy 1, 43 (zie ook 2, 24). De manteling rondom de wei en boomgaard, DE PERPONCHER, Z. Graanb. 31. - In samenst. - Een app'le-manteling (bij eene hofstede), OUDAAN, Poëzy 2, 142'.

De woorden van de kaart stammen uitsluitend van de subvragen a en g. De betekenis moet worden bepaald op 'haag', zij het dat het woord *mantel*, anders dan *haag*, (ook?) toepasselijk is op een haag van bomen i.p.v. struiken. Anders dan bij 'haag', naar mij voorkomt, is het betekenisaspect van 'omheinen' in *mantel* duidelijk present. De problematische semantische verhouding tussen *wal* en *haag* bestaat ook tussen *mantel* en *wal*. Dat blijkt b.v. uit de opgave *mantel of boomwal* onder vraag 4a voor B55, en voor *boommantel* tegenover *boomwal* uit vraag 4a voor resp. F36 en F40b. Onder het type 'mantel' van de kaart werden ook opgenomen *ellermantel* (van elzen) C31; *ellernmantel* C31, C35; *ellernmand'l* C39; *eldren mantel* C79b; *eldern mantel* C121; *elz mant l* K42b. Die elzen' treden ook veelvuldig - en enigszins problematisch - op in het WVD (b.v. blz. 136).

10. Afrasteren

Bij het tekenen van de kaart 'Afrasteren' gebruikten we het beschikbare materiaal slechts in zoverre het werkwoorden betreft die aansluiten bij de substantieven die

Kaart 9. Afrasteren

we tot hertoe besproken hebben. Het gaat dus om verbale afleidingen van woorden die betekenen 'afrastering'. *Afpalen, afsluiten, afmaken, afspannen* en dergelijke blijven buiten beschouwing. We voegden een paar

werkwoorden toe waarvan we het onderliggende substantief nog niet bespraken, te weten het Friese *stekken* en het West-Friese *hekken*. We baseren ons overwegend op het materiaal dat binnenkwam op vraag 9 van vragenlijst 25 van de Dialectencommissie, luidende : *Hoe noemt men het plaatsen en herstellen van omheiningen?* (11) We geven geen nadere verantwoording omtrent het niet verwerkte materiaal.

Voor de kaart 'Afrasteren' hebben we de woorden sterk generaliserend behandeld. De varianten binnen de typen van de legenda zijn :

- Afrasteren, ook *ofrasten* (G208). Niet op kaart *rasteren* M12 M15.
- Stekken, ook *afstekken*.
- Tuinen, ook *aftuinen, omtuinen, uittuinen, betuinen*.
- Heinen ook *afheinen, heimen, afheimen, hempe, hemme, omheinen, (af)heiningen*..
- Vreden, ook *afvreden, vreen, vreje, vriejen, vreden, frenen, (af)vredigen, vreningen* (E162-130).
- Richelen, ook *africhelen*. Ook met -gg- ipv -ch-.
- Rikken, ook *afrikken, (af)rekken, afrikkenen* (M4a-4b).
- Hekken, ook *afhekken*.
- Vrachten, ook *afvrachten, (af)vrochten, vrochen, wörken* (G14a voor 4a); *wrechten, (af)vrechten, (af)vruchten, vruggen, vröchten*.
- Glinten, ook *afglinten, (af)gleenten, ofglinden, glijn, gleen, glenen* (G200).
- Stichelen, ook *afstichelen*.

(11) Ik heb op het P.J. Meertens-Instituut de vragenlijsten geëxerceerd met uitzondering van die welke stammen uit het gebied van de Nijmeegse woordenboeken voor Brabant en Limburg (WBD en WLD). Voor dit laatste hebben we het op de NCDN van de KUN beschikbare materiaal gebruikt, dat ten dele van dezelfde Amsterdamse vragenlijst afkomstig is maar uiteraard ook van andere herkomst.

- Baliën, ook *afbaliën*, *uitbaliën*.
- Stakieten, ook *afstakieten*, *(af)stakietsen*.

Het beeld van de kaart 'Afrasteren' levert weinig nieuws in vergelijking met wat de voorafgaande kaarten hebben getoond. We zien dezelfde woorden regeren in dezelfde gebieden en we zien thans ook duidelijk de vermeniging. Wel staat *heinen* beduidend zwakker dan *heining*. Opvallend groot was het aantal vragenlijsten waar vraag 9 - misschien nog wat vaker dan vraag 4 - onbeantwoord bleef; of waar de invuller zijn best deed om aan te duiden hoe ter plaatse het werkwoord *repareren* werd uitgesproken. Typisch bewijs dat de vraag te laat kwam.

11. Conclusie

Terminologie m.b.t. erfscheidingen, afscheidingen en omheiningen heeft sedert eeuwen een belangrijke functie in het maatschappelijk verkeer. In verschillende aanhalingen uit de woordenboeken boven is dat al duidelijk gebleken. Het meest saillante voorbeeld is - wanneer mijn etymologie deugt - wel het woord *vrede*, dat is opgeklommen tot een centrale term binnen zelfs de internationale rechtsorde. Ook in de tegenwoordige maatschappij zijn kwesties van erfscheidingen, rechten op overpad en toegang, nog altijd van groot gewicht, vooral ook in kleinschalige verhoudingen, zodat de terminologie daaromtrent nog steeds een grote sociale relevantie heeft. Hoewel de meeste woorden zelf die we uit het betekenisveld bespraken thans nauwelijks nog een maatschappelijke functie hebben, lijkt het toch van belang aan de

weerspiegeling van de begrippen in de — inmiddels misschien reeds ondergegane — volkstaal aandacht te besteden. Onze analyses en de gepresenteerde kaarten leveren misschien voor de filoloog niet veel nieuws op naast alles wat sinds lang in de woordenboeken te vinden is. Maar het blijft van gewicht aan de dialectgeografische aspecten van de zaak, de dialectgeografische dimensie ervan mag men wel zeggen, aandacht te geven, zelfs in een tijd dat zulk type van analyse en beschrijving zijn tijd goeddeels heeft gehad.

Keren we terug naar de methodologische kwestie waarover boven gesproken werd : zijn alle woorden binnen ons materiaal semantisch identiek en horen ze dus dialectgeografisch-etymologisch gepresenteerd en geïnterpreteerd te worden aan de hand van één kaart, of zijn ze semantisch te onderscheiden en moeten ze daarom over meer kaarten verspreid worden ? In onze analyse zijn de betekenisverschillen tussen de beschouwde woorden, alle verband houdend met technische verschillen tussen de omheiningen, duidelijk aan het licht gekomen. De gecompliceerde semantische verhoudingen van de behandelde substantieven kwamen ook bij de kaart 'Afrasteren', waar de verschillende 'wortels' van het beschouwde betekenisveld samentreffen, naar boven. Vaak troffen we verschillende woorden aan in één en dezelfde plaats of regio. Sommige zegs-personen nuanceren een opgegeven werkwoord al naar gelang de materiële aard van de bewerkte omheining waarop het betrekking heeft. Het onderscheid tussen vlechten en andere technieken speelt daarbij een rol, hoe ver in het verleden ook voor het laatst het '*breien van een tuin*' (aldus op lijsten uit E220 Benschop en K22 Willige-Langerak) nog aan de orde

was (12). Er is dus alle aanleiding voor nauwkeurige semantische analyse van het materiaal en voor het gescheiden behandelen van de woorden bij geografische presentatie.

Het ligt voor de hand de analyse van de semantische verhoudingen tussen de substantieven te vervolgen vanuit de technische verschillen in de wijze van omheinen. Over de misschien sprongsgewijs verlopende vernieuwingen bereiken ons in de vragenlijsten af en toe inlichtingen. Het is niet kwestieus dat de techniek van het vlechten van takken en twijgen de oudste fase vertegenwoordigt, een techniek die merkwaardigerwijze in het WVD, althans waar het afrasteringen betreft, geen enkele vermelding krijgt. Opvallend is dat overal waar respondenten in het Amsterdamse materiaal toelichting geven bij het werkwoord *tuinen* over vlechtwerk gesproken wordt Aan die fase koppel ik de woorden *tuin* en ook *vracht*, het laatste voornamelijk vanwege zijn etymologie.

Een volgende fase brak aan toen gewerkt werd met palen en planken. Ik ben geneigd die fase te koppelen aan de termen *richelen*, *rikken* en *glinten*, en wat Vlaanderen betreft aan *stichel*, *stakietsel* en misschien ook *balie*. De aan deze techniek gekoppelde benamingen zijn gebaseerd op nomina die oorspronkelijk de afzonderlijke planken of latten aanduiden waaruit de omheining werd opgetrokken. Het is niet steeds duidelijk voor welke woorden dat geldt, omdat spoedig zulk een substantief gebruikt kan worden ter aanduiding van het geheel. Zoiets lijkt zelfs bij een woord als *haag* het geval, dat immers ook 'struik' of 'bosje' kan betekend hebben. Bij

(12) De uitdrukking *een tuin breien* vindt men, behalve in WNT i.v. tuin, dat zich blijktens de vermelding van juist deze beide plaatsen kennelijk baseert op vragenlijst 25, ook bij Dr. A.G.J. Hermans, *Jacht en taal*, Schiedam 1951, 630.

het Groningse *richel* is het kennelijk het geval, maar bij *gelent* is het minder duidelijk. Ook *afrastering* heeft zijn grond in deze figuur. Het woord *balie* lijkt wel zo goed als uitsluitend de totaliteit van de omheining te betekenen. Wanneer we ons andermaal de passus uit de Nomenclator herinneren : *Een houten tuyn, een glent, van staecken, latten oft rafters gemaect.* moeten we concluderen dat de introductie van timmerwerk als *afrastering* in de 16^e eeuw al een feit was. De respondenten van de Amsterdamse vragenlijsten zijn zich bewust van jongere en oudere technieken. Een respondent uit F118 Olst schrijft bij vraag 9 *vruchten ouder dan rikken*, iemand uit G233 Usselo *vruchten ouder dan gleenten*. Hieruit valt te concluderen dat *vruchten* te interpreteren is als terminologie voor vlechtwerk, *glinten* en *rikken* voor timmerwerk.

Uitzonderlijk in het besproken betekenisveld is *vree*. Het is etymologisch niet te associëren met de techniek van vlechten, niet met paalwerk, noch met welke andere techniek dan ook. Het duidt zonder twijfel het geheel van de afscheiding aan maar laat geen enkele conclusie toe van concrete aard.

Soms wordt op de vragenlijsten een onderscheid in de benaming gemaakt tussen omheiningen met schrik- of prikkeldraad tegenover oudere *afrasteringen* van dennenrichels (F151 Apeldoorn). Dat betekent duidelijk weer een volgende fase in de ontwikkeling. De indruk ontstaat dat we dus drie fasen moeten onderscheiden in de technische ontwikkeling van de omheiningen, waarbij de natuurlijke hagen, de gegraven sloten en de opgeworpen wallen even buiten beschouwing blijven : de gevlochten tuin, de uit palen en planken opgebouwde afschutting en de moderne omheiningen met draad. Ik ben geneigd de

jonge opkomst van het woord *afrastering* te verbinden aan de laatste fase, hoewel het woord oorspronkelijk verbonden was met de fase van de *richels*, de *rikken*, de *glinten* en dus de *rafters*. De kennelijk plotselinge opkomst en verbreiding van het woord — dat immers nergens in onze majestueuze filologische documentatie is getraceerd — kan verband houden met aanbiedingen in prijscouranten van de industrie. Misschien zijn er wel landbouwscholen geweest die er een rol in speelden. Als dat zo zou zijn hebben we te maken met een ontwikkeling die door haar karakter een volkomen breuk betekent met de wijze waarop de dingen in de 'lagere' cultuur vanouds toegingen.

Bij deze voorstelling van zaken moeten we het volgende opmerken. Terwijl het woord *afrastering* geen coherent geografisch verspreidingspatroon laat zien, hebben alle andere woorden die besproken werden een duidelijk regionaal bepaalde identiteit. We moeten dus concluderen dat ofwel de technische veranderingen die zich in de bouw van afrasteringen voordeden overal onafhankelijk van invloeden van buitenaf tot stand kwamen, ofwel de techniek weliswaar door invloed van buiten opkwam maar de daarvoor gebruikte terminologie werd geput uit de plaatselijk aanwezige woordenschat. Het laatste ligt het meest voor de hand.

Zoals gezegd blijft bij deze analyse het woord *wal* terzijde : dat heeft al te duidelijk een landschappelijk betekenisaspect, ongeacht het feit dat het in West-Friesland een semantische deviatie meemaakt in de richting van 'plankier langs de wal' zoals we bij Boekenoogen zagen. Wellicht geldt iets overeenkomstigs voor *mantel*, dat overwegend geassocieerd wordt met een haag van bomen, met name elzen. Vanwege het feit dat een mantel

vaak op een wal geplaatst is ontstaat er een zekere semantische verwantschap tussen *mantel* en *wal*, zoals boven al aan de orde kwam. Het is duidelijk dat deze beide woorden noch met elkaar noch met één of meer van de overige woorden in het betekenisveld 'afrastering' semantisch geïdentificeerd mogen worden (13).

Indien onze aldus ontwikkelde hypothese over een fasering in drieën juist zou zijn en de enige bijkomstige onregelmatigheid erin zou bestaan dat oude termen naast nieuwere in zwang blijven, waarbij de betekenissen verward raken en door elkaar gaan lopen, dan zou er in een bepaalde regionale taalgemeenschap zelfs een drietal termen gangbaar kunnen zijn, één uit elke fase. Bijvoorbeeld : *tuin - richeling - afrastering* (Oost - Groningen), *tuin - glent - afrastering* (Twenthe), *tuin - hein - afrastering* (Zeeland), *vracht - rikken - afrastering* (Achterhoek), *tuin - gelent - afsluiting* (Vlaanderen). Constaties voor bepaalde regio's, zoals tussen haakjes toegevoegd, zijn globaal van karakter en zoeken hun grond niet in het samen optreden van drie woorden op individuele vragenlijsten. In zoverre zijn ze dus typisch dialectgeografisch van aard. Laten we echter de ogen niet sluiten voor overblijvende vragen : hoe kunnen *vracht* en *tuin* in één regio samengaan, hoe *rikking* en *glent*? En over de rol van *heining* en *vree* in dit verband is dan nog helemaal niets gezegd.

De tweesporigheid van ons onderzoek met overwegend zijn Amsterdamse materiaal tegenover woordenboekgegevens van het WVD roept de vraag op of de hier ten laatste ontwikkelde samenvattend interpretatie (of

(13) Wel moet opgemerkt dat ik, door af te zien van de geografie van de woorden voor 'haag', in onzekerheid ben komen te verkeren over de vraag of *mantel* niet daarin een plaats zou vinden.

hypothese) ook door dat woordenboekmateriaal wordt ondersteund. Niet direct, geloof ik. Wel wekken de daar getoonde kaartbeelden de indruk dat er allerlei zeer verscheiden culturele stromingen werkzaam zijn geweest in het gebied, mogelijk zelfs identiek met wat we voor andere regio's veronderstellen. De kaart 'Omheining (2)' (blz. 140) laat een krachtige en kennelijk oude verbreding zien van *tuin*, een beeld dat nog versterkt wordt door *tuinen* op de kaart 'Omheinen'. En de kaart 'Omheining (1)' bevat goeddeels wat ik moet beschouwen als jongere aanduidingen zoals *afmaak*, *afsluiting*, *vermaak*, *clôture*, met ook hier enkele vertegenwoordigers van de oudere garde : *gelint* en *bevrjyd*, het tweede in Frans-Vlaanderen, het eerste ook elders. Maar desondanks levert het Vlaamse woordmateriaal geen directe aanknopingspunten ter ondersteuning van mijn boven geformuleerde gedachte van de drie stappen in de ontwikkeling van de afscheidingen. De uit hout geconstrueerde omheiningen en de afsluitingen met prikkelschrikdraad laten zich signaleren, maar het is moeilijk hun onderlinge verhoudingen, zeker ook door de afwezigheid van ieder gegeven over vlechtwerk, in te passen in ons betoog hierboven.

Wie zich verdiept in semantische problemen in samenhang met historische ontwikkelingen, zoals in deze studie aan de orde kwamen, vraagt zich mogelijk enigszins verwijfeld af of het misschien toch beter is er maar van af te zien om een theoretische betekenisbeschrijving na te streven en liever maar de woorden naar hun dagelijkse gebruik te karakteriseren. Zoals de dialectwoordenboeken doen. De theoretische 'betekenis' speelt immers geen rol daar waar oude omheiningen opgevolgd worden door nieuwere typen. Hetzelfde woord weerspiegelt in het ene

dorp, misschien zelfs bij de ene persoon, nog het oude maar wordt in het volgende dorp of door de buurman, al geassocieerd met nieuwe dingen. Verschillen de woorden in het taalgebruik niet van mond tot mond en van dag tot dag? Een technisch nieuwtje als het gebruik van gezaagde planken tegenover buigzame twijgen zou een nieuw woord met zich mee kunnen brengen, ook al heeft dat betrekking op iets wat naar zijn functie – afschutting te zijn – niet onderscheiden is van vroegere bouwsels. Wat anders valt te bedenken bij een reeks antwoorden zoals op een vragenlijst uit G75 Kerkenbosch : b. *rikken* c. *glinte* e. *hekkens* f. *vree*? Is de taalwetenschappelijke discipline niet wezenlijk onverzoenbaar met het detail en de ‘chaos’ van het culturele reilen en zeilen van het eenvoudige dagelijkse leven? Dat de verschillende woorden niet synoniem zijn blijkt bijna bij alle waarnemingen en citaten. *De acceptant (sal) die heymen, thuynen ende haeghen ende canten rontsomme die goederen ende hofstadt staende jaerlicx oprichten, vermaeken, onderhouden ende beplanten met levende haeghen en thuynen* (WNT i.v. tuin. Bron : Lindemans, Landb. 1, 374 [Dilbeek, 1699].) De woorden *heymen, thuynen ende haeghen* moeten wel verbonden worden met de werkwoorden *oprichten, vermaeken, onderhouden*, de *canten rontsomme* met *beplanten met levende haeghen en thuynen*. Uit de laatste tegenstelling *levende haeghen en thuynen* zou men kunnen concluderen dat een *haag* wordt opgevat als bestaande uit levende struiken en een *tuin* eerder als iets van andere aard, wellicht hier al, zoals nog steeds in de herinneringen van thans, een vlechtwerk van dunne twijgen. Maar wat betekent *heymen* hier precies? – Maar er is natuurlijk geen alternatief voor een nauwgezette abstracte taalkundige analyse. En zij is ook noodzakelijk, zelfs gezien vanuit het woordenboek dat er zijn zin aan ontleent. Een

studie als die van Dr. Magda Devos, zijzelf één van de bewerkers van het WVD, over *Bouwlandtermen in de Vlaamse Dialecten* is een mooie ondersteuning voor die gedachte.

Ik wil eindigen met de volgende conclusie. Er bestonden eenmaal — en er bestaan wellicht tot nu toe — verschillen in betekenis en gebruiksmogelijkheid tussen woorden voor afrasteringen op plaatsen waar ze samen met andere woorden voorkomen. Het valt vaak niet na te gaan hoe ze stuk voor stuk oorspronkelijk hebben gefunctioneerd als afspiegeling van de technische cultuur. Veel verder dan tot wat de etymologen over de woorden hebben opgemerkt kunnen we door onze geografische analyse niet geraken. De verschillen moeten samenhangen met uiteenlopende technieken voor het bouwen van een afschutting. Voor zover woorden oorspronkelijk in een groter gebied gangbaar waren dan ons onderzoek nog laat zien, wat geldt voor *mantel*, *gelint* en *vee*, moeten we de huidige verbreidingen opvatten als relict-patronen. Oude en weinig of niet ineengeschrompelde verbreidingspatronen zijn die van *rek* en *richel*, *heining* en, zeer oud wellicht, dat van *vracht*. Alleen *tuin* en *wal* hebben hun algemene verbreidheid behouden. Het woord *afrastering*, representatief voor de jongste technische fase in de geschiedenis van de markering en begrenzing van voor een bijzondere bestemming of eigenaar gereserveerde terreinen, behoort, samen met het Vlaamse *afsluiting* misschien, tot de zeer weinige binnen het onderzochte betekenisveld die nog toekomst hebben.

JAN VAN BAKEL

Bibliografie

- Jan VAN BAKEL, [1975] Een omstreden assimilatie en wat fonologische theorie; in : *Spel van Zinnen, Album A. van Loey*, Brussel.
- Jan VAN BAKEL, [1996] *Lokwoorden voor huisdieren in Nederland*, Cahier van het P.J. Meertens-Instituut, nr 8.
- Dr. G.J. BOEKENOOGEN, [1897] *De Zaanse Volkstaal*, A.W. Sijthof, Leiden.
- Dr. Magda DEVOS, [1991] *Bouwlandtermen in de Vlaamse Dialecten, Spreidings- en betekenisgeschiedenis*, Tongeren 1991.
- J. ELEMANS, [1958] *Woord en wereld van de Boer etc.*, diss. KUN.
- J. FRANCK, [1903] *Aus dem Wortschatz der Kopenhagener St. Lutgart*, Ts 22, 285-291.
- FEW : FRANCK - VAN WIJK - VAN HAERINGEN, [1929] *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal*, 's-Gravenhage.
- J. GUNNINK, [1908] *Het dialect van Kampen en omstreken*, Kampen 1908.
- C. KILIAAN, [1599] *Etymologicum Teutonicae Linguae*.
- G.G. KLOEKE, [1927] *De Hollandsche Expansie in de zestiende en zeventiende Eeuw en haar Weerspiegeling in de hedendaagsche Nederlandsche Dialecten*, enz., Nijhoff 's Gravenhage.
- G.G. KLOEKE, [1950] *Herkomst en groei van het Afrikaans*, Universitaire pers Leiden.
- KEW : Friedrich KLUGE, [1963] *Etymologisch Wörterbuch der Deutschen Sprache*, bearbeitet von Walther Mitzka, Berlin.
- LICO : L. LIEVEVROUW-COOPMAN, [1950 vv.] *Gents Woordenboek*, Gent.
- M.J. VAN DER MEER, [1927] *Historische Grammatik der Niederländischen Sprache*, Heidelberg.
- H. MOLEMA, [1887] *Woordenboek der Groningsche Volkstaal*.
- MNW, *Middelnederlandsch Woordenboek*, CD-ROM.
- NEW : Jan DE VRIES, [1971] *Nederlands Etymologisch Woordenboek*, met aanvullingen etc. door F. de Tollenaere, Leiden.
- SCHÖNFELD, [1959] A. van Loey, *Schönfeld's Historische Grammatica van het Nederlands*, 6° dr. Zutphen.
- J.F. TUERLINCKX, [1886] *Bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon*, Gent.

- WANINK, G.H., [1948] *Twents-Achterhoeks Woordenboek benevens Grammatica. Met een Inleiding van P.J. Meertens*, Zutphen.
- WBD : Dr. A. WEIJNEN en Dr. Jan VAN BAKEL, [1967] *Woordenboek van de Brabantse Dialecten*, Van Gorcum Assen.
- Dr. A. WEIJNEN, [1966] *Nederlandse dialectkunde*, 2° druk, Van Gorcum Assen.
- Dr. A. WEIJNEN, [1996] *Etymologisch Dialectwoordenboek*, Van Gorcum Assen.
- WNT, *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, CD-ROM.
- WVD, *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten*, Deel 1 Aflevering 1, door Magda Devos en Hugo Ryckeboer, Gent 1979.